

Кобзар О. І.,

Університет споживчої кооперації України, м. Полтава

МІФОПОЕТИКА ЯК ПРЕДМЕТ І МЕТОД ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглядається поняття “міфопоетика” як творча система і дослідницький метод. Зокрема відзначається, що використання міфопоетики в якості інструментарію літературознавчого дослідження є не лише доцільним і вмотивованим, але й продуктивним, оскільки воно дає можливість встановити присутність й особливості функціонування міфологічних моделей, образів, мотивів у художніх творах.

Ключові слова: міфопоетика, міфологічна модель, образ, мотив, структура.

The concept of “mythpoetic” as creative system and simultaneously as the literary method is considered in the article. Use mythpoetic as the literary researches is defined not only its significant and important, but also its productive because this research gives the chance to establish presence and features of functioning of mythological models, images, motives in the works of art.

Key words: mythpoetic, mythological model, image, motive, structure.

Міфопоетика як творча система і одночасно літературознавчий метод активно використовується сучасними науковцями. Різні концептуальні підходи й напрями дослідження міфопоетики репрезентовано в численних фахових статтях (І. Піонтковська “Мифопоэтика как прием: принципы изучения проблемы” (2000), Д. Кремер “Естетичні концепти міфопоетики” (1999), Б. Розер “Міфоопрацювання й композиційна техніка” (2000) І. Бражников “Мифопоэтический аспект литературного произведения” (1997), Н. Осипова “Мифопоэтика как сфера поэтики и метод исследования” (2002). В українському літературознавстві міфопоетичний дискурс не залишився поза увагою науковців, але продовжує активно досліджуватися у новому столітті. Серед останніх робіт, присвячених вивченню міфопоетичних парадигм у художній літературі слід відзначити монографію І. Зварича “Міф у генезі художнього мислення” (2002), О. С. Киченка “Мифопоэтические формы в фольклоре и истории русской литературы XIX века” (2003), В. Мусій “Миф в художественном освоении мировосприятия человека литературной эпохи предромантизма и романтизма” (2006), О. О. Корнієнко “Мифопоэтическая парадигма русской прозы 30-х годов XX века: Векторы эстетического поиска в литературе метрополии и зарубежья” (2006). Значна кількість наукових праць свідчить про актуальність міфопоетичного методу дослідження у сучасному літературознавстві, за оцінкою науковців, він розширює можливос-

ті літературної критики по-новому інтерпретувати твори національної і зарубіжної літератури. Використання міфопоетики як інструментарію літературознавчого дослідження є не лише доцільним і вмотивованим, але й продуктивним, оскільки дає можливість встановити присутність й особливості функціонування міфологічних моделей, образів, мотивів у художніх творах, де свідомо авторська міфотворчість часто пов’язана із спонтанним засвоєнням та відтворенням міфологічних структур.

Однак у довідковій літературі ми не знаходимо чіткої дефініції міфопоетики як наукового поняття. Відсутність визначення свідчить не лише про недостатність термінології, а й про необхідність уведення у науковий простір дефініції узагальненого характеру, оскільки міфопоетика може бути предметом дослідження як літературознавства, так і лінгвістики, культурології, фольклористики, історіографії, філософії чи психології. Орієнтирами для створення такої дефініції можуть бути численні визначення сучасних науковців. Так О. С. Киченко у дисертації, ґрунтуючись на основних наукових концепціях міфопоетичного минулого століття, визначає різні аспекти цього феномену, називаючи міфопоетику прийомом “семантичної трансформації одного типу мистецтва в інший”, “світоглядною установкою автора”, “творчим результатом міфологізації дійсності” [4, с. 22-23].

Вивчаючи генезис і трансформацію міфопоетичних парадигм у російській прозі ХХ століття О. О. Корнієнко наголошує на багатозначності визначення міфопоетичного, викликану самою природою поняття, якому властиві “сложность и гетерогенность смысловых и функциональных структур” [6, с. 20]. Науковець пропонує декілька взаємопов’язаних та взаємодоповнюючих визначень сутності міфопоетики: міфопоетика як відображення міфосвідомості, як поетичний прийом, як методологічний принцип і об’єкт дослідження [6, с. 22-23].

Міфопоетичне в системі літературних зв’язків прочитується Л. В. Дербеньовою як механізм, функція якого полягає “в порождении новых культурных смыслов, новой интерпретации текста, которая обязательно включает в себя его “конкретизацию” (термин Р. Ингардена)” [1, с. 19]. Міфологічний код, на її думку, створюючи варіанти певного інваріанту надає художнім творам нові культурні смисли, що утворюються “на рівні тексту”. Міфопоетика – це та частина поетики, яка досліджує не окремі рецепційовані митцем міфологеми, а відтворену ним цілісну міфопоетичну модель світу, реалізовану в системі символів і архетипів міфологічною свідомістю автора. Те, що з точки зору не міфологічної свідомості відмінне, розрізнене і підлягає співставленню, у міфі виступає як варіант (ізоморф) єдиної події, персонажу чи тексту (Лютман Ю. М., Минц З. Г., Мелетинский Е. М.).

Відсутність єдиної дефініції призвела до значної розбіжності у визначенні поняття серед науковців, які вільно експериментують в області тер-

мінології. Різноманітну палітру дефініцій, пов'язаних з присутністю міфологічного начала в художній практиці, розглядає Г. Токарева у статті “Міфопоетичний аспект художнього твору: Проблеми інтерпретації”. Термін “міфопоетика”, на думку авторки, було створено з наміром підкреслити різницю між архаїчним міфом, художність якого безсвідомо і тому не розглядається літературознавством, і міфом, що органічно ввійшов у структуру літературного твору, стаючи об'єктом дослідження міфокритики. За словами дослідниці, як тільки втрачається безпосередня віра в події, про які розповідає міф, його образи і сюжети переходять в інший план – вони стають явищами естетичного характеру. Саме на цій межі закінчує своє існування архаїчний міф і з'являється нове утворення – “міфопоезія” [10, с. 9]. Цей термін, дякую мірою синонімічний терміну “міфопоетика”, ввели у науковий обіг представники англо-американської школи міфокритики (Р. Фрай, М. Бодкін, Г. Слокхвер), розуміючи його як систему всіх жанрів художньої творчості, що тематично чи структурно пов'язана з архаїчним міфом. Г. Слокхвер активно користувався вказаним терміном, взявши його за назву монографії і позначаючи ним певний тип творів, в яких стародавній міф в усіх його проявах “зрощувався” з літературною творчістю. Оскільки механізм цього “зрощення” не отримав чіткого наукового пояснення, це призвело до певної розбіжності його дефініції серед вітчизняних науковців, які визначають це явище як “неоміфологічна література” (Є. Мелетинський), “міфоцентричні твори” (О. Козлов), “міфогенна література” (В. Халізев). Якщо ці терміни констатують власне наявність різних форм прояву міфу в художній літературі, то для позначення взаємодії міфу й літературного твору як процесу існує інша група дефініцій, серед яких “міфологізм”, “міфотворчість”, “вторинна міфологізація”, “неоміфологізм”, “міфореставрація”, “вторинна семіотизація”. Саме результати вказаних процесів прояву міфологічного компонента в літературному творі досліджує міфопоетика.

Найбільш вдалим терміном для позначення загального процесу прояву міфу в літературі Г. Токарева називає термін “міфореставрація”, який був запропонований російським ученим С. Телегіним у 90-х роках минулого століття. Згідно дефініції науковця, метод міфореставрації “основывается на лучших достижениях и традициях мифологической школы в анализе художественного произведения, аккумулируя идеи религиозно-философского, этнокультурологического, эволюционистского, сравнительно-лингвистического и других направлений” [9, с. 115]. Шляхами міфореставрації С. Телегін називає запозичення міфологічних сюжетів та образів, створення власної системи міфів, реконструкцію міфологічної свідомості [9, с. 94]. В процесі міфореставрації відновлюється як основний закон архаїчного мислення – мислення цілісними образами (символами), так і його наслідки: специфіч-

ний часопростір – “міфоподібний хронотоп”, нероздільність суб’єкту та об’єкту. Відсутність логічних законів, характерна міфу, найбільш активно використовується літературою модернізму і постмодернізму з метою трагічного відображення дискретності світу й абсурдності існування.

Однією з найдавніших форм явища, яку етнографи й вважають власне міфом, називає міфопоетику Д. П. Пашиніна, стверджуючи, що виокремлення міфу і міфопоетики необхідно саме “для прояснення “двоєюк природи” міфа или двойственности толкования этой природы”, для поділу культур та світоглядів на “міфопоетичні” та “неміфопоетичні” [7, с. 58].

Дяконов категорично не погоджується з наведеним вище визначенням міфопоетики, стверджуючи, що “міфопоетика суть явление отнюдь не синонимичное мифу, хотя и непосредственно с ним связанное”. Науковець визначає міфопоетику як певну сукупність культурних слідів – відображення домінування міфопоетичного світосприйняття, в основі якого лежить традиційний тип міфу. У предметному плані автор представляє міфопоетику як корпус власне давніх міфів (“міфів примітивних народів”) та пов’язаних з ними ритуалів, пісень, приказок, малюнків, казок, як і певний корпус фольклорних текстів більш пізніх часів (казок та билин) [2, с. 126].

Як творче начало, що, концентруючи й трансформуючи естетику і поетику попередніх епох, породжує семантичне багатство й насиченість художнього твору, розцінює міфопоетику й міфопоетичне І. Піонтковська [8, с. 146]. Кожна епоха, на переконання науковця, має власний культурний міф і власний художній прийом підключення міфо-ритуального контексту до поетичного задуму, а розвиток культури, ґрунтуючись на концентрації й трансформації існуючого досвіду й творчих надбань, зводиться до перечитання відомих архетипів під новим кутом зору. Аспект міфопоетичного є результатом долучання міфу до іншої культурної системи, перенесення міфологічного тексту в умови неміфологічної свідомості, “переорганізації міфу за законами і формами поетики” [8, с. 149]. У культурологічному плані науковець, услід за Ю. Лотманом, визначає міфопоетику як природну, органічну мову культури, максимально символічну, оскільки в її основі знаходяться метафоричні конструкції, властиві усім сферам культури. Міфопоетичний прийом виникає як імітація міфу і прочитується як метафорична конструкція, як альтернатива одиничному (знаковому) означенню речей і явищ [8, с. 151]. Тому міфопоетика є особливою, альтернативною аналітичної і раціоналістичної, формою світосприйняття.

Предметом міфопоетичного дослідження є проблеми міфологічного, символічного, архетипічного як “найвищого класу універсальних модусів буття у знаку” (Топоров). При чому художні тексти відносно вказаних модусів можуть виступати в “пасивній” функції джерел, що свідчать про присутність в них цих модусів, або ж в “активній” функції зраз-

ків міфотворення, коли вони самі формують і демонструють міфологічне і символічне, виводячи архетипічне з глибин підсвідомості на рівень усвідомлення.

Сучасні науковці, аналізуючи міфопоетику творів конкретних письменників, ставлять перед собою завдання класифікувати основні форми поєднання семантичного поля міфа и наративного тексту. Такі класифікації являють собою насамперед узагальнення основних підходів авторів до міфів, принципів функціонування елементів міфів у художньому тексті. Виділяють три основні шляхи міфопоетики: 1) використання традиційних міфологічних сюжетів та образів, яке передбачає як інтерпретацію, так і трансформацію (міфологічні елементи безпосередньо формують проблематику твору);

2) творення авторського міфу, коли організація художнього тексту підпорядковується законам поезики міфу (міф використовується як модель структури, за зразком якої створюється новий міф);

3) міфологічна стилізація, у якій автор лише формально імітує стиль міфу (міф відіграє роль лише декоративного елемента).

Узагальнивши велику кількість досліджень, існуючих у сучасній гуманітарній науці, можна виділити наступні провідні підходи до проблеми.

Розуміння міфопоетики як творчої системи, що ґрунтується на художньо мотивованому зверненні до традиційних міфологічних схем, моделей, сюжетів та образів, до поезики архаїчного міфу та ритуалу. Указана творча система включає у себе як “особистісну й життєтворчу систему художника” (Осіпова), “систему світосприйняття міфологічних ходів мислення” (Корнієнко), авторський “прийом творчого моделювання міфологічної манери” (Пашиніна), так і узагальнену “систему переорганізації міфу за законами поетичної творчості” (Киченко). Саме ця система і являє собою об’єкт вивчення сучасного літературознавства, лінгвістики, психології, культурології, фольклористики та інших наук. Сюди ж ми відносимо і розгляд міфопоетики як творчої форми, що впорядковує дійсність й освоює минулі культурні епохи (Корнієнко).

Використання міфопоетики як методу дослідження тих явищ літератури, що містять міфологічні елементи, з метою дослідження їх рецепції, трансформації та розвитку, їх функції у створенні цілісної картини світу. Цей метод дозволяє досліджувати як інтертекстуальні зв’язки, так і поза текстові – взаємозв’язки з культурою, релігією, біографією автора. Як метод інтерпретації художніх творів міфопоетика сприяє поясненню мотивації вчинків та поведінки персонажів, відкриває нові смисли поетичного тексту. Міфопоетичний метод є одним з можливих аналітичних способів, що дозволяє виявити у творі міфологічні мотиви, сюжети, образи, які, завдяки власній ємності та виразності, дають можливість автору надати твору значного й багатозначного змісту. Інтерпретація тексту через

міфологічні мотиви уможлиблює розкриття його імпліцитного символічного смислу, що свідчить про насиченість та неоднозначність розповіді. Як метод літературознавчого аналізу, спрямований на вивчення архетипічних і символічних явищ, він став активно використовуватися у 60-х роках ХХ століття в працях представників Московсько-Тартуської школи: В. В. Іванова, В. К. Топорова, Ю. М. Лотмана та ін.

Вихідним пунктом міфокритики є твердження, що література зберігає міфопоетичні джерела, вічні бутійні універсали міфу на всіх стадіях власного розвитку. Міфологічні образи і ситуації можуть бути присутніми у творах як експліцитно, так і латентно, що однак не означає відсутність пов'язаного з ними комплексу міфологічних смислів. Образи міфів перетворилися в архетипи, що укорінені в глибоких підсвідомих шарах психіки й утворюють основу всієї наступної поетичної творчості, тому вони перманентно репродукуються в літературі у вигляді константних образів й мотивів.

Міфопоетика завжди алюзійна: відчуття вічного створюються за допомогою різнорідних імпліцитних натяків, репрезентованих символічними образами, розгорнутими метафорами, багатозначними епітетами, стилістичними і ритмічними конструкціями. Їй характерні аналогії, що відсилають до важливих природних і культурних констант: загальновідомих місць, часів, легенд, до очевидних усім загальних понять. Але міфопоетичний дискурс в художній літературі “постміфічних” епох – це зовсім не поетика одвічного міфу. Художня модель світу в творах письменників ХІХ століття відтворює риси чи то актуального сьогодення, чи то відносно недавнього минулого, а не “позачасової параболи” (Щукін).

Складність однозначного визначення терміна “міфопоетика”, на наш погляд, викликана тим фактом, що це поняття поєднує у собі два різні творчі процеси: міфорецепцію та міфотворення. Під міфорецепцією ми розуміємо процес художнього прочитання та сприйняття міфу, його подальшого переосмислення та освоєння. Міфотворення – процес продукування нових міфів.

Навколо терміну “міфотворення” у літературознавстві продовжуються наукові дебати. Одні дослідники розуміють його широко, як будь-яке сучасне звернення до міфу (Кондаков), інші розподіляють міфотворчість на свідомий та несвідомий акт (Мелетинський, Мінц), або акцентують індивідуальний чи колективний характер створення нових міфів (Еліаде, Фрай). Використання терміну “міфотворчість” до сучасних літературних фактів деякі науковці вважають особливо умовним, оскільки “справжній міф” твориться колективною свідомістю, а зараз панує епоха індивідуальної творчості. Інші науковці, навпроти, наголошують, що міфотворчістю можна називати лише процес “продуціювання нових міфів” і визначають його як явище, характерне європейській літературі нового часу.

Ми не згодні з науковцями, які вважають міфопоетику поняття похідним від міфотворчості, а значить “вужчим”. Міфопоетика, виникнувши з міфотворчості, протиставляється їй у головному, якщо міфотворення – це процес, то міфопоетика – його статичний результат. На наше переконання, міфопоетика не обмежується однією міфорецепцією, оскільки являє собою творчий процес, чи міфотворчістю, оскільки остання неможлива без попередньої міфорецепції. Тому міфопоетика – категорія одночасно змістова й формальна, це і процес з єдиними універсальними принципами світосприйняття й певними внутрішніми законами, і результат художнього моделювання світу. Грунтуючись на багатоваріантності можливих культурних моделей, вона трансформує міфологічне світобачення в стійкі культурні схеми, у нові поетичні форми, “універсальні знакові комплекси”.

Як провідний спосіб мислення, міфопоетика характерна, в першу чергу, архаїчним епохам, але як “фрагмент” чи “прамова” актуалізується на всьому історичному розвитку людської культури, особливо в фольклорі та літературі. Оскільки вже доведено, що фольклор і література пов’язані з міфом генетично (Киченко), то міфопоетика завдяки міфорецепції виступає як змістовний і формотворчий компонент художньої форми. Міфопоетика функціонує шляхом нарощення на “архетипну решітку” (Дербеньова, Токарева) нових смислів, визначених конкретними соціально-історичними і культурними умовами та їх суб’єктивною авторською рецепцією.

Міфопоетика включає у себе не тільки цілий комплекс літературознавчих понять, серед яких “міфема”, “міфологема”, “архетип”, “поетичний космос”, а й особливий тип мислення – міфомислення, й ритуал. Теоретичний базис міфопоетики як метамови (Барт, Леві Стросс), що складає набір обслуговуючих її метазнаків, досліджувала О. Коляда. Розподіляючи вказаний базис на метазнаки і взаємозалежні метакластери (групи метазнаків), авторка відносить до метазнаків поняття “семантема”, “міфема” й “міфологема”, а до метакластерів – міфопоетичні мислення, свідомість та уяву, взаємопов’язані та невід’ємно укорінені у власне метазнаках. Під семантемою розуміємо елементарну значущу одиницю мови, що є первинною почуттєвою характеристикою міфу. Сукупність семантем, організованих через систему міфологічного сприйняття дійсності на рівні уявлення утворює, у свою чергу, міфему – “соціально-психологічний і структурно-семантичний фундамент міфу, предикатну сукупність семантичних відносин як конструктивну одиницю міфу” [6, с. 12]. Міфема, які в результаті вербалізації на рівні світосприйняття переходять у ранг образу-поняття, що володіє “магічним” впливом на соціальну дійсність, перетворюються на міфологеми – конкретно-образний, символічний спосіб зображення реальності. За словами О. Коляди, міфо-

логема виступає мотивом міфу, саме тим міфопоетичним фрагментом, що і одержує відтворення у наступні епохи як носій важливого, загальнолюдського змісту. У системі міфопоетики міфологема являє собою “функціонально-знаковий аналог цілісних ситуацій і сюжетів”, а сфера міфологем зовнішнього і внутрішнього культурного простору, що ототожнюються з ідеєю циклічного відродження мікро– і макрокосмічних основ, утворюють стрижень міфопоетичного мислення, одного з метакластерів поетики. За допомогою архетипних механізмів міфомислення зберігає найдавніші форми сприйняття світу в їхньому синкретизмі, творчо реконструює просторово-часові координати.

Міфопоетична свідомість, за визначенням науковця, це серія ключових мотивів, їхніх семантичних полів, реалізованих у сюжетних зчепленнях і парадигмах на базі міфологічних уявлень. Міфологічні уявлення лежать в основі соціально-побутових відносин будь-якої національної групи й реалізуються у ритуальній практиці. Ключовими мотивами міфопоетичної свідомості є космогонія й есхатологія, що по-різному трактуються на функціональному й семантичному рівні в різні культурні епохи. Міфопоетична свідомість поєднує міфологічне уявлення і відповідний йому художній образ, формуючи текст за своїми законами від його сюжетно-композиційної організації до системи образів і мотивів. Метакластер міфопоетичної (трансцендентальної) уяви, в свою чергу, допомагає адекватному сприйманню художньої гри символічних образів “як особливого способу змістоутворюючого і змістопередавального каналу інтелектуальної і мовної діяльності” [6, с. 13].

Міфопоетика як предмет і метод дослідження сформувалася у другій половині минулого століття, розвивалася різними науковими школами за наступними напрямками:

– реконструкція архаїчних міфів і міфологічної семантики засобами семіотики (К. Леві Стросс, В. В. Іванов, В. М. Топоров);

– поєднання структури і семантики міфу з літературним текстом, пояснення наявних у ньому понятійних схем (роботи Г. Грабовича про Шевченка і Гоголя);

– вивчення функції міфу у культурологічній системі, потрактування міфу як універсальної культурної структури у взаємозв'язках з іншими формами культури (У. Еко, Ю. М. Лотман, Б. А. Успенський, Е. М. Мелетинський, І. П. Смірнов).

Таким чином, міфопоетика як поетична трансформація міфу на змістовому та формальному рівні являє собою взаємне переплетіння міфорецепції та міфотворчості. Використання міфопоетичного прийому дозволяє автору стисло зафіксувати у творі значний обсяг існуючого культурного змісту, розширивши наративний хронотоп розповіді, свідомого експериментувати у царині міфотворення.

Література:

1. Дербенева Л. В. Архетип и миф как архаические составляющие русской реалистической литературы XIX века / Л. В. Дербенева. – Ивано-Франковск: Факел, 2007. – 428 с.
2. Дьяконов И. М. Архаические мифы Востока и Запада / И. М. Дьяконов. – М.: Наука, 1990. – 248 с.
3. Журавлев А. И. Новое мифотворчество и литературоцентристская эпоха русской культуры / А. И. Журавлев // Вестник Московского университета. – Серия 9: Филология. – 2001. – №6. – С. 35-42.
4. Киченко А. С. Мифопоэтические формы в фольклоре и истории русской литературы XIX века / Александр Киченко. – Черкассы: Изд-во Черкасского университета, 2003. – 372 с.
5. Коляда О. В. Мифопоэтика драматургии абсурда (на материале драматических произведений Семюэля Беккета) / О. В. Коляда. Автореф. дис. ... канд. филол. наук / 10. 01. 06 – теория литературы. – Житомир, 2008. – 20 с.
6. Корниенко О. А. Мифопоэтическая парадигма русской прозы 30-х годов XX века: Векторы эстетического поиска в литературе метрополии и зарубежья: Монография / О. А. Корниенко. – К.: Логос, 2006. – 332 с.
7. Пашинина Д. П. Неопределимость мифа и особенности организации мифопоэтической картины мира / Д. П. Пашинина // Вестник московского университета. Серия 6. Филология, 2001. – №6. – С. 88-107.
8. Пионтковская И. Н. Об изучении проблем мифопоэтики в современном литературоведении / И. Н. Пионтковская // Вісник Черкаського університету: Серія філологічні науки. – Черкаси, 2001. – Випуск 25. – С. 146-153.
9. Телегин С. М. Философия мифа. Введение в метод мифореставрации / С. М. Телегин. – М.: Община, 1994. – 140 с.
10. Токарева Г. А. Мифопоэтический аспект художественного произведения: проблемы интерпретации / Г. А. Токарева // Вестник московского университета. Серия 6. Филология, 2006. – №8. – С. 58-66.